

BUXORODA TA'LIM VA TARBIYANI ZAMONAVIYLASHTIRISH UCHUN KURASH.

(XIX ASR OXIRI XX ASR 30 YILLARIDA)

*Axmadov Olimjon Shodmonovich,
BuxDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti p.f.f.d (PhD)
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.030>*

Annotatsiya.: Ushbu maqolada XX asr birinchi choragida Buxoroda ta'lim-tarbiya muammolari Shu tufayli 1920 yil 2 sentabrda Buxoroda amirlik tartibi ag'darilganidan so'ng (monarxiyaga qarshi to'ntarish), Respublikaning dastlabki oylaridanoq zamonaviy maorif tizimini vujudga keltirish choralari ko'rildi. Buxoro Respublikasi rahbarlari ushbu masalaga: «Maorif kerak, chunki hech bir mamlakat, hech bir millat va hech bir inqilob maorifsiz yashamas, o'qimok uchun maktab kerak, maorif kerak kitob kerak-bular haqiqatligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: manba, manbashunoslik, ta'lim, tarbiya, uzluksiz ta'lim, tadqiqot, maqola, dastur, tizim, an'anaviy ta'lim, maktab, madrasa.

БОРЬБА ЗА МОДЕРНИЗАЦИЮ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В БУХАРЕ

(КОНЕЦ 19 ВЕКА – 30-Е ГОДЫ 20 ВЕКА)

*Ахмадов Олимджон Шодмонович,
доцент кафедры начального образования БухДПИ п.ф.ф.д (PhD)*

Аннотация: В данной статье рассмотрены проблемы образования в Бухаре в первой четверти 20 века. В связи с этим после свержения эмиратского строя в Бухаре 2 сентября 1920 года (переворота против монархии) были приняты меры по создать современную систему образования с первых месяцев существования Республики. Руководители Бухарской Республики обратились к этому вопросу: «Образование необходимо, потому что ни одна страна, ни одна нация, ни одна революция не могут жить без образования, для обучения нужны школы, нужно образование, нужны книги – эти факты научно подтверждены». проанализировано.

Ключевые слова: Источник, источниковедение, образование, воспитание, системное образование, исследование, статья, программа, система, традиционное образование, школа, мед-ресе.

THE STRUGGLE FOR THE MODERNIZATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN BUKHARA.

(LATE 19TH CENTURY – 30S OF THE 20TH CENTURY)

*Akhmadov Olimjon Shodmonovich,
Associate Professor of the Department of Primary Education BukhDPI graduate (PhD)*

Summary: This article examines the problems of education in Bukhara in the first quarter of the 20th century. In this regard, after the overthrow of the Emirati system in Bukhara on September 2, 1920 (a coup against the monarchy), measures were taken to create a modern education system from the first months of the existence of the Republic. The leaders of the Bukhara Republic addressed this issue: "Education is necessary, because not a single country, not a single nation, not a single revolution can live without education, schools are needed for learning, education is needed, books are needed - these facts are scientifically confirmed." analyzed.

Key words: Source, source studies, education-upbringing, chain education, study, article, program, system, nontraditional education, school, madrassa.

Kirish. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan

harakatlar strategiyasi”da ta’lim-tarbiya va ilm-fanni yuksaltirishga alohida e’tibor qaratilib, uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh milliy kadrlar tayyorlash va bo’sh ishchi o’rinlari yaratish masalalari dolzarb qilib qo’yildi. Ta’lim va tarbiya jarayonlarining uzviy bog’liqligi, inson mafkuraviy immunitetini yuzaga keltirishdagi ahamiyati, jamiyat barqaror rivojlanishidagi o’rni masalalarining beqiyosligi isbot talab qilmaydi. O’tmishdagi voqeliliklarni nuqul bir xil qora bo‘yoqda tavsiflash uslubi esa ana’naviylik tizimiga darz keltiradi. Shuningdek, ajdodlar va avlodlar o’rtasidagi aloqadorlikni yo‘qolishiga sabab bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoev “el - yurtimizning qon - qonida azaldan bo‘lgan aql - zakovat ilm - marifat tufayli zaminimizda yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ulug‘beklar etishib chiqishiga ishonch bildirdilar. Sh.M.Mirziyoev 2020 yil 24 yanvardagi murojatnomasida, “Sharq donishmandlari aytganlaridek: “Eng katta boylik –bu aql zakovat va ilm . Eng katta meros- bu tarbiya. Eng katta qashshoqlik –bu bilimsizlikdir” deb takidladilar. Istiqboldagi ulkan vazifalarni bajarish uchun o‘zbek pedagogikasining tarixiy tajribasi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, Buxoroda asrlar davomida ta’lim-tarbiyada o‘ziga xos yo‘nalish va an’analar vujudga kelib, ular yashovchan bo‘lib qolmoqda. Buxoro Xalq Savet Respublikasi davrida (1920-1924 yillar) zamonaviy dunyoviy ta’lim-tarbiya asoslarini yaratish uchun kurash boshlandi.

Shu tufayli 1920 yil 2 sentabrda Buxoroda amirlik tartibi ag‘darilganidan so‘ng (monarxiyaga qarshi to‘ntarish), Respublikaning dastlabki oylaridanoq zamonaviy maorif tizimini vujudga keltirish choralari ko‘rildi. Buxoro Respublikasi rahbarlari ushbu masalaga: «Maorif kerak, chunki hech bir mamlakat, hech bir millat va hech bir inqilob maorifsiz yashamas, o‘qimok uchun maktab kerak, maorif kerak kitob kerak-bular haqiqat»- aqidalari tarzida qaradilar.

BXSRning 10 nafardan iborat milliy hukumat tarkibi jadidlari ya’ni taraqqiyparvar vakillardan iborat bo‘lib, ular jamiyat azolarini yoppasiga savodli qilish orqali mamlakatni jaholat va qoloqlik botqog‘idan xalos qilish mumkin degan qat’iy fikriga egalar va ezgu orzu-umidlarining ro‘yobga chiqish vaqti etdi, deb hisobladilar. Mazkur yo‘nalishda BXSR hukumatining dastlabki yilida ishlab chikilgan va «Buxoro axbori»2 gazetasida BXSRning birinchi maorif noziri Qori Yo‘ldosh Po‘latov (1890-1965) va maktab sho‘basi mudiri imzosi ostida chop qilingan «Maktablar haqida umumiy qoidalar» («Qoidalar») alohida ahamiyatga molik bo‘ldi. Mazkur «Qoidalar» Buxoroda amirlik tartibi tugatilganidan uch oy o‘tib, ya’ni 1820 yilning noyabr oyi ohirgi haftasida ishlab chiqilgan va matbuotda bosilgan tarixiy hujjat: «Umumiy qoidalar», «Ta’lim-tarbiya ishlariga oid», «Maktab idorasi hay’ati vazifasi», «Maktab sho‘rosining vazifasi», «Maktab xodimlari uchun kategoriyalar» kabi besh bo‘limdan iborat. BXSRda ta’lim tizimini zamonaviylashtirishga kirishishi ushbu “Qoidalar”ni joriy etishdan boshladi, desak to‘g‘ri bo‘ladi.

“Koidalarida, amirlik zamonida mavjud bo‘lgan eskicha ta’lim tizimini tubdan isloh kilish, aholini yoppasiga savodini chiqarish masalasi kun tartibiga dolzarb qilib quyiladi. Maktab ishlarida: 8-16 yoshli bolalarni maktabga jalb qilish avvalo ibtidoiy (boshlang‘ich) maktablar ochish, savodsizlikni tugatish kurslari hamda muallim va murabbiylar tayyorlaydigan maxsus o‘quv yurtlarini tashkil etish ko‘zda tutiladi. Matbuot sahifalarida «Qoidalar» e’lon qilinganidan keyin, bu keng jamoatchilik muhokamasida munozaralarga sabab bo‘lgandi.

Jumladan, «Qoidalar»da boshlang‘ich maktablarda o‘quv muddati 7-8 yil davom etishi qayd qilingandi. Keyinchalik bu masalada munozaralar kuchayib «Buxoro axbori» gazetasining bir qator sonlarida bosilgan maqola va bildirishlarda ushbu muddatni 4-5 yilga kamaytirilishi bilan bog‘liq taklif va muloxazalar bildirilgan. Maorif noziri Qori Yo‘ldosh Po‘latov: «Buxoroning boshlang‘ich maktablarida o‘qish muddatini Bekboy («Buxoro axbori» muxbirlaridan biri-O.A) o‘rtoq 4 yil bo‘lsun deydu. Maorif nazorati bu masalani obdon qarab chiqib 6 va 7 yillik emas, boshlang‘ich o‘qish muddatini 5 yillik o‘laroq qabul kilgan edi»4 deb yozgandi. «Qoidalar»da eski maktablarni isloh qilish, yangi maktablarda ta’lim tarbiyani yo‘lga qo‘yishda vaqtincha avvallari madrasada ta’lim bergan muallimlardan foydalanib turish, qizlar maktablarini tashkil etish, bolalar bog‘cha va yasllilarini ochish, ta’lim majburiyligini joriy etish, o‘quvchilarni hukumat hisobidan bepul o‘qitish va maktabda ovqatlantirish masalalari sanab o‘tiladi. «Qoidalar»ning 1-bo‘lim 11-bandida: «Maktablarning har qaysisida tarbiya

olmoq bilan birga, bolalar uchun mumkin bo'lg'on ravishda osh, choy, kiyim ham berilur— deb yozilganligi etiborni tortadi. Maktablarda bolalar sog'lig'ini nazorat qilish uchun doimiy tibbiy nazorat ko'rigini tashkil etish uchun maxsus tibbiy xodim faoliyat yuritishi kerakligi bilan bog'liq tavsiya hozirgi zamon uchun hamohangdir.

Ta'lim-tarbiyada «bolalarni so'qmoq, urmoq, jazo bermoq bitirilib, o'git-nasihati, tanbeh, o'rnatish (ibrat-namuna)» usullarini qo'llash «Qoidalar» matnidan o'rin olgan. Ta'lim «axloqiy, faniy, siyosiy (mafkuraviy)» ravishda bo'lishi, har bir sinfdagi o'quvchilar soni 30-35 tagacha qilib belgilanishi yozib kuyilgan. Nazarimizda bitta sinf o'quvchilarning soni 35 ta qilib belgilanganligi o'sha paytda maktablarda sinf xonalarning yoriqligi hamda ta'lim muassasalari texnik bazasi bo'shligidan dalolat beradi. BXSRS dastlabki kunlaridan bosmachilik xarakati bilan to'qnash kelganligi, amirlikdan qolgan iqtisodiy tanazul yo'l tutishga majbur qilingan. Xolbuki 1909-1914-yillarda Buxoro maktablarida har bir sinfdagi 20-25 o'quvchi tahsil olganligi bilan bog'liq ma'lumotlar keltiriladi.

Nima bo'lganda ham «Qaydlar» hozirgi zamon ruhi bilan hamohang ekanligining guvohi bo'lamiz. Ayniqsa, ta'limning shakllari, ta'lim-tarbiya usullari, hatto, bir sinfdagi o'quvchilar soni kabilar hozirgi ta'lim muassasalari va o'quv jarayoni talablari o'xshab ketadi. «Qoidalar» bilan tanishar ekanmiz, istiqbolda ta'lim-tarbiya tizimida axloq va ma'naviy barkamollik tarbiyasiga alohida e'tibor berilganligi guvohi bo'lishdi. «Maktablarda odob-axloqqa juda ahamiyat berilib odobsizlik, tarbiyasizliklar, tamaki tortmok, qimor, oshiq o'yinlari, bedana o'ynameq maktab bolalariga qat'iy mumkin emasdur. Muallimlarga xam maktablarda tamaki tortmoq mumkin emasdur» - deb yoziladi, «Qoidalar»da. 1920-yillarda o'tmish jamiyatdan qimor, oshiq o'yinlari, bedana urushtirish musobaqalari kabi illatlar saqlanib qolgan edi. Katta yoshdagi o'quvchilar tamaki chekish, nosvoy chekish kabi salbiy jixatlarni maktab ostonasigacha olib borgan edilar.

Ushbu qat'iy qoidalar Buxoro jadidlarining 1908 yil oktabrda Sallohxuja kvartalida ochgan birinchi jadid maktabi «Tarbiyai atfol» («Bolalar tarbiyasi») maktabida ham amal qilgan edi. Maktabda ta'lim oladigan yosh jadidlar axloqiy pok bo'lish, vino ichmaslik, o'z so'zida qat'iy turish, maorif va maktabga sadoqat, ko'rsatish shaxsiy manfaatlaridan jamiyat manfaatlarini ustun qo'yish kabi xislatlarga ega bo'lish uchun oldindan qasam ichardilar. «Qoidalar»ning «Maktab idorasi xay'ati ta'limiya vazifasi», «Maktab sho'rosining vazifasi» kabi bo'limlarida maorif tizimi rahbarlarining maktab va shug'balardagi vazifalari bayon qilingan. Maktablarda tartib-intizomni mustahkamlash, dars jadvallarini tuzish va o'quv jarayonini uyushtirish, maktabning moddiy-texnikaviy bazasini mustahkamlash, yaxshi pedagog mutaxassislarni tanlov asosida ishga qabul qilish kabi keng miqyosdagi vazifalar raxbariyat zimmasiga yuklangan. «Maktab mudirlari maktabni idora qilish uchun 25 foiz ortiq maosh olurlar, xaftasida 12 soat dars berurlar» - deb yozilgan. «Qoidalar»ning «Maktab xodimlari uchun kategoriyalar» bulimida. O'qituvchi murabbiylarga maosh to'lashda ularning malakasi, ma'lumoti, ish tajribasiga qarab yo'l tutilishi ta'kidlangan. «Maktab xodimlariga 3 kategoriya va 5 daraja orasida moyana berilur, ya'ni 8000 sumdan 6000 sumga kadar pasatib boradi.

1nchi daraja 8000 so'm.

2nchi daraja 7500 so'm.

3nchi daraja 7000 so'm.

4nchi daraja 6500 so'm.

5nchi daraja 6000 so'm.

«Maktablar haqida umumiy qoidalar»dagi bandlar bilan tanishar ekanmiz, barcha millat vakillarining ta'lim olishdagi tenglik huquqi, milliy urf-odatlarini xurmat qilish, bolalarni yosh xususiyatlariga qarab dars soatlarini belgilash, o'quvchi va xodimlarga ta'til berish kabi masalalarga atroflicha e'tibor berilganligining guvohi bo'lamiz. «Maktablar haqida umumiy qoidalar»dagi vazifalar ko'lami keng va o'sha tarixiy davrda bir qator muammolarni tug'dirishi tabiiy hol edi. «Buxoro axbori» gazetasining «Qoidalar» e'lon qilinganidan keyingi sonlarini varaqlar ekanmiz, bu masalada fikrimiz o'z isbotini topadi. «Maorif ishlari» ruknida berilgan xabarlarda maktablarda o'qituvchi-murabbiylar etishmasligi, ular moddiy-texnika bazasining pastligi, eskilik sarqitidan qutulmagan kishilar farzanddarini maktabga yubormay quyishi, Buxoro hududidagi harbiy harakatlar (Istiqloqlilik harakati) tufayli o'quv jarayoni hamma

joyda ham uzluksiz davom etmaganligidan xabardor bo‘lamiz. «Buxoroda hozirgi kunda ochilmoqda; bo‘lgan maktablarga etarlik miqdorda o‘qituvchilar ta‘min etilgan emas, etarlik miqdorda maktab asbobi: qalam, qog‘oz va boshqa narsalar ana shu darajada ozdur. Turkiston, Ichki Rusiya (Rossiya), Kavkazdan (Ozarbayjon)dan keltirilgan o‘qituvchilar moddiy axvollari yaxshi emasligi tufayli qaytib ketayaptilar» -kabi xabarlarini o‘qiymiz. Mamlakatda iqtidorli maorif xodimlari ozligi ma‘naviy jihatdan barkamol bo‘lmagan shaxslarni o‘qituvchilikka qabul qilishga majbur qilardi. O‘qituvchi va katta yoshli o‘quvchilarni harbiy xizmatdan ozod qilish, ularga imtiyozlar berish xam vaziyatni o‘nglay olmadi. Shunga qaramay, «Qoidalar»ni hayotga tadbiiq qilish uchun BXSР xukumati: «Har bir kuch bilim uchun», «Barcha narsa bilim uchun» shiorlarini o‘rtaga tashladi. Maorif sohasidagi ishlarning sifatini ko‘tarish maqsadida «bir olsak xam osh yaxshi!» tarzida ish ko‘rishga intildilar. Maorif tizimida 1921-1922 yillarda budjet tanqisligi sezilganidan so‘ng oz bo‘lsada amaliy ishlarni bajarish sari yo‘l tutildi. «Buxoro axbori»ning sonlaridan birida: «Nima narsa kerak desak, u narsa yo‘kdur, topilmas, shuning uchun maorif yo‘lida ishlayotgan har bir ish doirasi kichik hajmda lozim bo‘lmog‘i ko‘rinadur. Negakim: «Eplay olmas zo‘r ko‘tarmas, bu bir qonundur!» -deb yozilgandi.

XULOSA.

BXSР xukumati o‘zining to‘rt yillik tarixi davrida millatimizni zamonaviy taraqqiyot darajasiga ko‘tarish uchun barcha chora-tadbirlarni ko‘rdi. Maorif va fanni rivojlantirishga, jahonda o‘z munosib o‘rnimizni egallashning tamoyili deb qaraldi. Ko‘pgina iqqidorli yoshlarimizni xorijiy mamlakatlarga talim olish uchun yubordi.

BXSРning dastlabki davridanoq ishlab chiqilgan «Maktablar haqida umumiy qoidalar» tarixiy xujjatining o‘zida xalq maorifini yuksaltirishga yo‘naltirilgan orzu-umidlar aks ettirilgan edi. Respublikada 1920-1923 yillar davomida ochilgan dorulmuallimin, boshlang‘ich, o‘rta to‘liqsiz maktab, savodsizlikni bitirish kurslari haqida bizgacha chop etilgan adabiyotlarda ko‘p fikrlar bayon qilingan. Bu masalaga takroran murojaat qilishni lozim topmadik. Nima bo‘lganda ham xukumatning maorif dasturi porloq kelajakka mo‘ljallangandi.

Afsuski, sovet tuzumidagi noinsoniy siyosat, totalitar tartib millatimiz jonkuyarlarining istiqbolli umidlarini sarobga aylantirdi, o‘zlarini esa jallod boltasi ostita etakladi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro‘xati

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoevning asar va nutqlari
  2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Tom I. T.: O‘zbekiston NMIU, 2018. – 592 b.
  3. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – T. 10. – №. 12. – C. 1224-1227.
- «Buxoro axbori», 55-son. 1921 yil, 18 noyabr. (Bekboy. «Maorif ishlari tegrasida»).
- («Buxoro axbori», «Ozod Buxoro» gazetalariidagi materiallarini taqdim etganligi uchun dissertant tarix fanlari nomzodi, dotsent K.J.Raxmonovga minnatdorchilik bildiradi
- «Maktablar xakida umumiy koidalar», «Buxoro axbori», 1920 yil, 29 noyabr. 10-son.
- «Buxoro axbori», 1921 yil 26 noyabr 56-son. («Muboxasa» rukni. Kori Yo‘ldosh. «Maorif ishlari tugrisida»).
- «Maktablar xakida umumiy koidalar», «Buxoro axbori», 10-son. 1920 yil 29 noyabr.
- Hayitov Sh. va boshqalar. Buxoro xalq sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat va madaniy hayot. Buxoro: «Buxoro» nashriyoti, 2005 - B. 72.
- Qarang. Ergashev B.X. «Ideologiya natsionalno-osvoboditelnogo dvijeniya v Buxarskom emirate». T. «Fan» - 1991 g.
- «Buxoro axbori». 30-son. 1921 yil 5 aprel. (Azizzoda Laziz «Xamma narsa bilim uchun»)
- «Buxoro axbori» 55-son. 1921 yil 18 noyabr (Bekboy. «Maorif ishlari tegrasida»).